

ԹՈՒՐԲ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Թուրքիայի քաղաքակրթական անընդունակութիւնը—նւրսպաձև դպրոցներու բացումը և զրադիտութեան ասարծումը—Գրականութեան ծնունդը—Ֆրանսական ազդեցութիւնը դպրոցներու և զրականութեան վրայ—Գրական յետամնացութեան պատճառները—Լրագրութիւնը սկիզբ զրականութեան—Թուրք զրագէտին մէջ ազգայնական գրողի բացակայութիւնը—Գրականութեան մէջ մըշակուած սեւը—Գրական նոր շարժումը—Ջիւա բէյ—Եփագոյտ և սեւ վէպը:

Թուրքիան ապրելով Եւրոպայի քթին տակ, հակառակ արևմտեան քաղաքակրթութեան հետ ունեցած իր դարաւոր շփումին՝ չէ կրցած մարել արիւնի և աւերումի իր պապակը, մինչև այսօր տակաւին չէ յաջողած խեղդել իր ցեղական բընադղները և կերպով մը յարմարուիլ քաղաքակրթութեան տարրական պահանջներուն:

Ինչո՞վ պէ՞տք է բացատրել այդ երևոյթը: Անշուշտ իր աշխարհակալական ձեռնարկները, կոիւնսերու, յաղթութեանց, ինչպէս և պարտութեանց անհանգիստ ու տենդոտ կեանքը՝ իրեն թոյլ չեն տուած նուիրուելու մտաւոր, իմացական գործունէութեանց, բայց այդ փաստը անզօր է արդարացնելու թուրք ցեղի մտածման ու գրականութեան աչք ծակող ոչնչութիւնը: Շատ ժողովուրդներ եղեր են աշխարհակալ, ինչպէս հռոմայեցիները, մինչև իսկ արաբները, բայց այդ երկու ժողովուրդներն ալ իրենց անընդհատ բաշխումներուն մէջ ժամանակ ու առիթ ունեցեր են, կամ աւելի ճիշդ, գտեր են, ստեղծելու զրականութիւն, գեղարուեստ:

Այդ աշխարհակալ աղգերը՝ իրենց բոլոր ուժը կոխած երկիրներէն, իրենց բոլոր նուաճած ժողովուրդներէն միայն նիւթապէս չեն օգտուեր սակայն, այլ և մտաւորապէս, բարոյապէս: Իսկ թուրք ցեղը՝ համարեա անընդունակ է գտնուեր իւրացնելու յաղթուած ժողովուրդներու քաղաքակրթութիւնը, անոնց զգալու, մտածելու և արտադրելու եղանակները:

*
* *

Կեանքը սակայն անողոք է իր պահանջներով: Ամենաբացասական յատկութիւններ ունեցող ցեղն անգամ, դո՛նէ իր ինքնապահպանութեան քնադէէն մղուած՝ կը ձգտի ստեղծել իրեն համար այնպիսի պայմաններ, որոնց միջոցով կարելի պիտի ըլլայ իր գոյութիւնը երկարաձգել, այսինքն յարմարուիլ միջավայրին, ժամանակի ոգիին:

Այդ բնական օրէնքին հնազանդելու անհրաժեշտութիւնը թուրքն ալ զգաց:

Մինչև անցեալ դարու վերջին քառսրդն թուրքը չը գիտէր թէ ինչ է ուսումը, կանոնաւոր դպրոցներու երես չէր տեսած: Մոլլաները միայն կը հաւաքէին իրենց մօտ թուրք աշակերտները ու կարդացնել կու տային զուրանը:

Թուրք կառավարութիւնը՝ ռուս-թրքական վերջին պատերազմէն յետոյ յանկարծ արթնցաւ ու տեսաւ, թէ ինք չառ ետ մնացած է ոչ միայն Եւրոպայէն, այլ նոյնիսկ իր բնութեան, իր բայարձակ քմահաճոյքին տակ ապրող խեղճուկ, պզտիկ հայ ազգէն: Ու անմիջապէս, կայսրութեան բոլոր անկիւններուն մէջ բացուեցան կանոնաւոր եւրոպական սիստեմով դպրոցներ, որոնք միայն արտաքինով հոյակապ, գեղեցիկ, փայլուն չէին, այլև ներքինով: Բազմաթիւ դպրոցները շուտով թուրք ժողովուրդին մէջ տարածեցին գրագիտութիւնը, ոչ միայն Պոլիսը, այլև ամբողջ գաւառները ունեցան իրենց միջնակարգ դպրոցները: Այդ դպրոցներուն համար ուսուցիչ պատրաստելու հոգը իր վրայ առաւ Պոլիսը: Սուլթանիէ և Միլլէիէ դպրոցներ երկրին համար ոչ միայն քաղաքային պաշտօնեաներ, ինչպէս գայմազամ, միւլթէսարիֆ, վալիներ հատուցին, այլև գաւառներու միջնակարգ վարժարաններուն համար ուսուցիչներ:

Կրթական շարժումը այնքան արագ ու կանոնաւոր առաջ գնաց, որ մէկ քանի տարիէն իր ետև թողուց հայ վարժարաններն ու կրթական գործը:

*
* *

Բնականաբար, դպրոցները՝ ժողովուրդին մէջ տարածելով դրագիտութիւնը, ճամբայ բացին դրականութեան, երևան հանեցին մարդիկ, որոնք իրենց ներքին աշխարհը՝ յուզումներն ու մտածումները՝ գեղեցկօրէն արտայայտելու կաբող էին:

Բայց, պէտք է մտքի առաջ ունենալ որ՝ թուրքերը, թրքահայերուն պէս, ինչպէս իրենց դպրոցական գործի կազմակերպութեան, նոյնպէս իրենց դրականութեան հիմարկումի առաջին օրերուն գործեցին ֆրանսական ազդեցութեան տակ: Թուրք տարրական ու միջնակարգ դպրոցները, իրենց օրինակ վերցուցին ֆրանսական տարրական դպրոցները (école primaire) և միջնակարգ վարժարանները (lycée): Պոլսոյ Բերա թաղի Սուլթանիէ դպրոցը անուանուած է Գալատայի լիսէն (lycée de Galata): Այդ դպրոցի տեսուչը կարծեմ մինչև այսօր ալ ֆրանսացի է: Կարգ մը դասեր կ'աւանդուին ֆրանսերէն լեզուով: Երկրին մէջ տիրող երոպական լեզուն ֆրանսերէնն է. անկէ յետոյ կուգայ անգլիերէնը. իսկ վերջերս, գերմանական կառավարութեան՝ Բարձրագոյն Դրան մօտ գտած մեծ վարկին ու ազդեցութեան պատճառով պարարտ հող գտած է նոյնպէս գերմաներէնը, որը հաւանականաբար, Բաղդադի երկաթուղիի շինութեամբ, ամենատարածուած լեզուներէն մէկը պիտի ըլլայ Թուրքիոյ մէջ:

Թուրք դրականութիւնը աճած է նմանապէս ֆրանսական ազդեցութեան տակ: Թուրք դրագէտը եթէ երոպական լեզուի մը ծանօթութիւն ունի, այն ալ ֆրանսերէնն է: Եւրոպական դրականութենէն ֆրանսական հեղինակները միայն թարգմանուած են թուրքերէնի: Այդ թարգմանութիւններուն մէջ հայերն ալ մեծ դեր կատարած են, որովհետև կան հայեր, որոնք շատ աւելի խորապէս ուսումնասիրած են թուրքերէնը, որ խառնուրդ մըն է արաբերէնի, պարսկերէնի և թուրքերէնի, և շատ աւելի լաւ գիտեն, քան շատ մը թուրք գրողներ: Բայց հայերու մասնակցութիւնը թուրք դրականութեան մէջ կայացած է ֆրանսական հետաքրքրաշարժ և դիւրամարտելի հեղինակութեանց թարգմանութեան մէջ: Ֆրանսացի մտածել տուող հեղինակներէ գրեթէ ոչ մէկուն գործերը թարգմանուած են, որովհետև թուրք հասարակութիւնը տակաւին խորհելու վարժ չէ, հետեալաբար չը պիտի սպասէր լուրջ գործեր: Թուրք ժողովուրդը՝ բոլոր երեսայ ժողովուրդներու պէս հակուած ունի դէպի առասպելական պատմութիւններն ու թոյն-դաշոյնական վէպերը:

Թուրք թարգմանիչները միննոյն ուղղութեան հետեւած են: Գարոօբէօէն, Էմիլ Ռիշբուրէն, Ժիւլ Մառիէն, անդէն չեն անցած:

Բայց այդ տեսակ վարձող գրականութեան մը ծաւալումին պատճառը թուրք ժողովրդի անպատրաստականութեան, գրական, ղեղարուեալական թերի դաստիարակութեան մէջ միայն փնտրելու չէ: Կան երկու խոշոր ազդակներ ևս, զոր երբեք աննկատ պէտք չէ թողուլ:

Առաջինը լեզուական հարցն է: Երկրորդը թուրք կայսրութեան մէջ տիրող բռնի պայմանները:

*
* *

Լեզուական հարցը՝ թուրք գրականութեան համար, զորդեան հանդուցի մը ձևն է ստացած: Թրքական լեզուով գրականութիւն փորձող ամեն շրջանակներու մէջ, ըլլայ թուրքիոյ մէջ կամ թուրքիայէն դուրս, օրինակ Եգիպտոսի, Կովկասի մէջ, կայ երկու տիրող գլխաւոր կարծիք, ուղղութիւն:

Առաջին ուղղութիւնը հիներուն է:

Երկրորդը նորերուն:

Քիչ վերև ակնարկեցինք թէ թուրքերէնը խառնուրդ մըն է արաբերէնի, պարսկերէնի և թուրքերէնի: Արդ մինչև վերջին 5—10 տարիները՝ թուրք գրողը որքան իր լեզուն խնդէր արաբերէնով և պարսկերէնով, այնքան ինքզինք հպարտ կը զգար: Ու այս մտածումով հին գրողը կ'աշխատէր գործածել ամենախըրթին, ամենէն քիչ գործածուած արաբ կամ պարսիկ բառեր: Անկասկած ասիկա չափազանցութիւն մըն էր: Այս չափազանցութեան իբրև հակազդեցութիւն, կարգ մը նոր գրողներ պահանջեցին որ թուրք լեզուէն վտարուին արաբերէն ու պարսկերէն բառերն ու ասացուածքները: Ասիկա ալ ուրիշ ծայրայեղութիւն մըն էր:

Պոլսոյ Կենտրոնական վարժարանին մէջ ևս ու բոլոր դասակիցներս՝ հանդիսատես ևղած ենք այդ երկու հակոտնեայ կարծիքներու խուլ ընդհարումին: Թուրք լեզուի և գրականութեան համար ունէինք երկու ուսուցիչ: Մէկը չեմ յիշեր ինչ բէյ, լեզուի ուսուցիչ էր և հին ուղղութեան կը պատկանէր, միւսը Րէշիտ բէյ գրականութեան և շարադրութեան ուսուցիչ էր և նոր ուղղութեան մարդ: Առաջինը մեղի մուրհակներ, աղերսագրեր գրել ու շարադրել կու տարահագին խթնաբանութիւններով և դարձուածքներով, որոնց մէջ տիրապետող արաբերէնն ու պարսկերէնն էին: Իսկ Րէշիտ բէյ անոր բոլորովին հակառակը: Միւսին քսան տողով աւարտած աղերսագիրը ինձ երկու-երեք տողի մէջ կը պատուիրէր վերջացնել և մանաւանդ գործածել որքան կարելի է թուրք բառեր:

Թուրք ժողովուրդի համար ի՞նչ արարելէն ու ի՞նչ ալ պարսկերէնը ազգային լեզու է, նրան անհասկանալի են այդ երկու լեզուները, մանաւանդ անոր համար, որ անոնք ոչ մէկ ազգականութիւն ունին Թուրքերէնի հետ:

Ահա այդ գորդեան հանգոյցը, Հին ուղղութեան հետևողները ժողովրդին անհասկանալի են. իրենց լեզուով անկարելի է ստեղծել ժողովրդական գրականութիւն: Նորերը՝ ազքատ, չափազանց սահմանափակ լեզուի մը անձուկ շրջանակին մէջ քանտարկուած են:

Երկրորդ զխաւոր պատճառը՝ երկրին մէջ տիրող պայմաններն են: Տպագրական խօսքի, մամուլի ազատութիւնը այնքան ճնշուած է Թուրքիոյ մէջ, որ անհնար է նոյնիսկ այդ մասին գաղափար կազմել տալ: Տպագրական օրէնք, հոգ չէ թէ ըլլայ ամենախիստը, գոյութիւն չ'ունի: Ու հրապարակախօսը, գրողը չը գիտէ թէ ինչ բաներու վրայ հրաւումը ունի գրելու կամ չը գրելու: Ամենահասարակ նիւթերու վրայ այսօր կարող էք գրել, վաղը ի՞նչ Պաթիկ գաղափար մը տալու համար անսանձ կամայականութեան մասին, յիշենք մէկ երկու փաստեր: Ոսէ գրուածքի մէջ արգելուած է գործածել աստղ (եղիւղզ) բառը, պալլատ բառը ու տակաւին կարգ մը ուրիշ բառեր: Դիտեցէք որ արգելքը գաղափարներու, մտածումներու մասին չէ, այլ նոյնիսկ բառերու մասին:

Ասկէ մէկ քանի տարի առաջ օրագիրները իրաւունք ունէին իրենց սիւնակներուն մէջ ոտանաւորներ տպելու. այսօր հանդէսներուն միայն թոյլատրուած է ոտանաւոր տպելը: Ինչո՞ւ, ինչ դատողութեամբ, մարդ չը գիտէ:

* *

Թուրք գրականութեան սկիզբը եղած է լրագրութեամբ: Եւ որովհետեւ լրագրութիւնը բացառապէս Պոլսոյ մէջ երևան եկած ու ծաղկած է, Թուրք գրականութիւնն ալ մայրաքաղաքի մէջ սահմանափակուած է:

Գաւառներու մէջ, Իւրաքանչիւր կուսակալանիստ քաղաք ունի պղտիկ պաշտօնաթերթ մը, որ կառավարական հաղորդագրութեանց միայն յատկացուած է: Իւրաքանչիւր թերթ իր գաւառի անունը կը կրէ և կը հրատարակուի շաբաթը մէկ անգամ: Այս պամաններուն մէջ, պարզ է, թէ գաւառը լեզու չ'ունի, և գաւառացի գրողը ինքզինքը արտայայտելու միջոցէն զուրկ է: Իսկ ընդհակառակը Պոլիսն ունի լրագրական հրատարակութեանց ամբողջ շարք մը, օրաթերթ թէ հանդէս: Այսպէս

օրինակ Վարան, Վիգլամ, Վարիգ, Վերճիմանը Հագի-
գաթն ամենայայտնի թուրք թերթերն են. իսկ ամենատարա-
ծուած հանդէսն է Վալիմաթը, որուն խմբագիրը, կ'ըսեն թէ,
ազատ մօտք ունի սուլթանի մօտ: Գրականութեան ամենամեծ
սատարողը կղաւ Վիգլամը, որուն խմբագիր-տնօրէնը Պոլ-
սոյ իրաւագիտական դպրոցէն շրջանաւարտ է: Վիգլամ-ով
է որ սկսաւ գրական նոր շարժումը:

Թուրք գրականութեան մէջ այն երեոյթը կը դիտուի. ինչ
որ թրքահայ գրականութեան մէջ: Երկրի մտաւոր, գրական
գործունէութիւնը կենտրոնացած ըլլալով Պոլսոյ մէջ, գործները
կտրուած են բուն ժողովրդէն, աշխատող, արդիւնաբերող, կեն-
սունակ տարրէն, և հետեւեալ իրենց գրականութիւնը դժգոյն,
արուեստակեալ և անհարազատ է:

Թուրքերուն համար, ամլութեան և արուեստականութեան
այս պարագան աւելի ծանրակշիռ հանդամանք մը ունի անով
մանաւանդ, որ թուրք ժողովուրդը առաւել կրօնային համայնք
մըն է քան ազգ մը: Թուրք գրագէտը զրկուած է թանկագին
ներշնչարանէ մը, ազգային աւանդութիւններէ, սովորութիւն-
ներէ, ձգտումներէ և տենչանքներէ, որոնք ունէ ազգի գրական
գործիչին համար մտածումի, յուզումի և ստեղծագործութեան
աղբիւրներ են:

Թուրք գրողը չ'ունի արտաքին ոգևորութեան խորունկ
աղբիւրներ, հասարակական գործիչին յատուկ խանդավառու-
թիւններ և վնասումներ, ստիպուած է տեգերելու կարգ մը
մշակած, հազար անգամ երգուած ու ծամծմուած զգացումներու
շուրջը, որոնց մէջ գլխաւոր ու առաջին տեղը կը բռնէ սէրը:

Եւ արդարեւ թուրք խղճուկ գրականութիւնը, ընդհանրա-
պէս, միակ լար մը հնչեցուցած է, սիրոյ լարը:

Լրագրներու մէջ և մասնաւոր հատորներով թուրք գրա-
գէտը երգած է սէրը, սոխակը, վարդը, զեփիւռը և բնականա-
բար Վոսփորի զեղածիծաղ ափունքը: Այլ լուսնակ գիշերով՝
Վոսփորի վրայ, թուրք խանդմներու պտոյտներ, նաւակներու
մէջ սիրաբանութեան նկարագրութիւններ, յաւիտեան հաւա-
տարիմ մնալու պայմանագրական ուխտեր, մէկ խօսքով ռոման-
տիկ ամենավարնոց գրականութեան մը հասարակ տեղիքները,
աներով, սիրով և աւաղներով համեմուած՝ կը լեցնեն, կ'ողո-
ղեն թուրք գրականութեան էջերը:

Գրական սեռերէն թուրքերը մշակած են բանաստեղծու-
թիւնը միայն: Թատրոնը, գրական ու զեղարուեստական քննա-
դատութիւնը, վէպը երկար ժամանակ անծանօթ մնացած են իրենց:

Վերջին ժամանակներս սակայն, գրական քննադատութիւնն ու վէպը մուտք գտան թուրք գրականութեան մէջ: Զուտ իմացական ու գիտակից շարժում մը կամայ-կամաց կ'ըսուի ծայր տալ: Թուրք նորագոյն գրագէտները՝ ֆրանսական գրականութեան մէկ քանի խոշոր դէմքերու ազդեցութեան տակ, իրենց սիրոյ միօրինակ ու ձանձրալի քնարը լքած կը թւին և կը ջանան ժողովրդի գրական դաստիարակութիւնը պատրաստող աշխատութիւններ մէջտեղ հանել:

Զիա բէյ, թուրք նորագոյն գրող մը այս տարուայ սկիզբներուն հրապարակ հաներ էր Տենի, Բուրժէի, Զուրի, Ֆլորէ-ռի և այլն անձին ու գործերուն նուիրուած գրական ուսումնասիրութեանց հատոր մը, որ նորօրինակ ու յատկանշան երեոյթ մըն է թուրք գրականութեան մէջ: Այդ գործը բաւական հետաքրքրութիւն արթնցուց թուրք գրական շրջաններու մէջ:

Ուրիշ հեղինակ մը, Սալիդ Զիա բէյ, Մայի վէ Սիահ (կապոյտ և սև) անուն վէպով մը, այս պահուս թուրք ընթերցողներու ուշադրութեան առարկան դարձած է: Կապոյտ եւ Սեւ վերնագիրը արդէն ինքնին բաւական բնորոշ է: Այդ անունը ցոյց կու տայ թէ Սալիդ Զիա բէյ ֆրանսական գրականութեան մօտէն ծանօթ է և ինքը ուղղակի ազդուած է ֆրանսացի խորապէս հոգեբան գրողէ մը՝ Ստենդալի Կարմիրն ու Սեւը (le Rouge et le Noir) երկհատոր գլուխ-գործոցէն: Ինչպէս Ստենդալի նոյնպէս Ս. Զիա բէյի վէպը հոգեբանական գործ մըն է: Զիա բէյ, իր ընտրած նիւթով կը թևակոխէ մինչև հիմա թուրք գրականութեան մէջ անկախ ճամբու մը վրայ:

Ահա Կապոյտ եւ Սեւի նիւթը.

Ահմէդ ծէմիլ, փաստաբանի մը որդին՝ աշակերտ է Միւլ-քիէ կայսերական վարժարանին: Հայրը չուտով կը մեռնի, ու ծէմիլը կը հարկադրուի, տակաւին դպրոցի ընթացքը չ'աւարտած՝ ընտանիքը իր աշխատանքով ապրեցնելու: Ծէմիլ ունի դասընկեր մը, Հիւսէին Նազմի, որ հարուստ ընտանիքի զաւակ է: Երկու երիտասարդները, միեւնոյն գրասեղանի վրայ ապրած, զիրար չատ կը սիրեն: Երբ ծէմիլ իր հայրը կը կորցնէ, կը դիմէ իր հարուստ ընկերոջ, ոչ թէ նիւթական օգնութեան յոյսով, այլ անոր մտերիմ խորհուրդներով առաջնորդուելու համար: Նազմի իր բարեկամը կը դրդէ գրական աշխատանքներ, թարգմանութիւններ կատարելու և այդ նպատակով անոր տրամադրութեան տակ կը դնէ իր ճոխ գրագործանը ծէմիլ անած է ռոմանտիկ հեղինակներով, Լամարթինով, Միւսէով և իրեն ղփուար կու գայ գրավաճառի մը յանձնարարած «Գողին Աղլիլը» անուն տափակ, սպանութիւններով

և թունաւորումներով լեցուն վէպը թարգմանել, Բայց ապրուստին հարկէն ըննադատուած կը կատարէ պահանջուած աշխատութիւնը: Գրավաճառը՝ վարձքը հազար նեղութիւններով կը հատուցանէ, այն ալ ոչ ամբողջը, այլ մէկ մասը, 100 ֆր. է. Նազմի կ'առաջարկէ հանդէսներու համար թարգմանութիւններ ընել, և իր ստացած ֆրանսական մէկ հանդէսը կը յանձնէ ձէմիին, որ թարգմանական յօդուածներով կը յաջողի քիչ-չատ դրամ շահել: Շահու այդ պզտիկ աղբիւրին վրայ կ'աւելնան մէկ քանի մասնաւոր դասեր:

Ձէմիյ օր մը կիմանայ թէ Միրաթը Շուուն լրագիրը մէկը կը փնտրէ թերթօն-վէպի մը թարգմանութեան համար: Կը ներկայանայ, և թարգմանութիւնը իրեն կը յանձնուի: Ձէմիյ այլևս իր ապրուստի հոգը չ'ունի: Մէկ երկու տարիէն չըջնաւարտի վկայականն ալ կը ստանայ, բայց փոխանակ պաշտօնի մը հետամուտ ըլլալու, Միրաթը Շուուն թերթին խմբագրութեան անդամ կը դառնայ: Իսկ իր ընկերը՝ Հ. Նազմի, հարուստի զաւակ, հզօր պաշտպանութիւններու շնորհիւ կը մտնէ արտաքին գործոց պաշտօնատունը: Երկու ընկերներու մտերմութիւնը այդ վայրկեանէն կը դադրի: Մէկը պաշտօնեայ է, հետեւաբար փտող շննքի մը պահպանութեան կուսակից: Միւսը հրապարակախօս, հետեւաբար զեղծումներու թշնամի: Իրենց մէջ այլևս դադարիարի և ձգտումներու ոչ մէկ կապ կարող է գոյութիւն ունենալ...

Ու օր մը երկու շոգենաւ կը հեռանան Պոլիսէն: Մէկին մէջ է նախկին հարուստ դասընկերը, արտաքին գործոց նախարարութեան մէջ պաշտօնատար Նազմին, որ իր հաւատարմութեան հաստատ ապացոյցները տուած ըլլալով ըննակալութեան, պաշտօնի բարձրացում ստացած է և կը մեկնի Եւրոպա: Միւս նաւը, որ կը բանի Սուէզի գծին վրայ, կը տանի Նաւը իր ճակտի քրտինքով ապրել ուխտող այդ դժբաղդ երիտասարդը... գուցէ աքսոր դէպի Արաբիա:

Հեղինակը, հարկադրուած՝ լռելեայն անցած է այս կէտին վրայէ:

Ձէմիյ՝ շոգենաւի տախտակամածին վրայ նստած կը մտորէ: Սև գիշեր մըն է: Այլքները ճերկար ու թանձր օձերու նման գալարուելով ու թաւալելով կը ծաւալէին դէպի ծովի խաւարչերուն անհուն տարածութիւնները և անծանօթ լեզուով մը զինքը կը հրաւիրէին իրենց ծոցը: Այդ մութ ալիքներուն զերկը նետուիլ արդեօք, փախչելու համար կեանքի թշուառութիւնը հեգնող վաղուան արեւի լոյսէն...

Այդ սեւ գիշերը իրեն կը յիշեցնէ ուրիշ գիշեր մը, որ սա-
կայն կապոյտ էր ու ջինջ ու ադամանդազարդ: Բերա, Թէփէ-
Պաշի պարտէզին մէջ էր և կը դիտէր Ոսկեղջուրը: Ինչ մեծ
տարբերութիւն այն կապոյտ գիշերին և այս սեւ գիշերին մէջ,
ուր տամնինգ տարուան կեանք մը կայ: Առաջինը յոյսի գի-
շերն էր, երկրորդը մռայլ յուսահատութեան:

Ահա ինչո՞ւ համար գիրքը կը կոչուի *Դապոյտ եւ Սեւ*:

Խալիւ Զիա բէյ վիպական այս գործողութեան շուրջը
ցանցնած է կարգ մը խորհրդածութիւններ ու դատողութիւն-
ներ բանաստեղծութեան, թուրք սաղաչափութեան վրայ: Վէ-
պը 417 էջէ կը բաղկանայ և հասած է երկրորդ տպագրութեան:
Զիա բէյի արժանիքը կը կայանայ ճէմիլի հոգեբանական այլև-
այլ վիճակներու և թուրք ժողովրդի ընկերական կեանքի և
բարքերու բաւական յաջող նկարագրութեան մէջ:

Խալիւ Զիա բէյի թուրք գրականութեան մէջ երևումը
պէտք է համարել թուրք գիտակցութեան զարթոնումի առաջին
քայլերէն մէկը:

ՏԻԳՐԱՆ